

UO'K: 004.738.5:005.336.3:378

TALABALARDA INFORMATSION-ANALITIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH – ZARARLI AXBOROTLAR TAHDIDIDAN HIMOYALANISH OMILI SIFATIDA**РАЗВИТИЕ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ КАК ФАКТОР ЗАЩИТЫ ОТ УГРОЗЫ ВРЕДНОСНОЙ ИНФОРМАЦИИ****DEVELOPING INFORMATION-ANALYTICAL COMPETENCE IN STUDENTS AS A FACTOR OF PROTECTION AGAINST THE THREAT OF HARMFUL INFORMATION****Baydjanov Bekzod Xaitboyevich**

Farg'ona davlat universiteti pedagogika kafedrasida dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada aralash ta'lim sharoitida ta'lim oluvchilarni shaxsiy axborot xavfsizligini rivojlantirishning psixologik-pedagogik omillari, talabalarda information-analitik kompetentlikni rivojlantirish – zararli axborotlar tahdididan himoyalashning muhim omillaridan biri ekanligi, uning o'ziga xos xususiyatlari, mazmuni, bosqichlari va pedagogik shart-sharoitlari tahlil qilingan.

Аннотация

В данной статье анализируются психологические и педагогические факторы развития личной информационной безопасности обучающихся в условиях смешанного обучения. Также рассматривается развитие информационно-аналитической компетентности студентов как одного из важных факторов защиты от угроз вредной информации, его особенности, содержание, этапы и педагогические условия.

Abstract

This article explores the psychological and pedagogical factors involved in enhancing students' personal information security within a blended learning environment. It highlights the importance of developing information-analytical competence in students as a key factor in safeguarding against the threat of harmful information. The article also examines the distinctive features, content, stages, and pedagogical conditions necessary for fostering this competence.

Kalit so'zlar: axborot, kompetentlik, Internet, ta'lim-tarbiya, mafkuraviy imunitet, information-analitik kompetentlik.

Ключевые слова: информация, компетентность, Интернет, образование и воспитание, идеологический иммунитет, информационно-аналитическая компетентность.

Key words: information, competence, Internet, education, ideological immunity, information-analytical competence.

KIRISH

Bugungi kunda, axborot asri va raqamli inqilob davrida talabalarning axborot-analitik kompetentligi juda muhim ahamiyatga ega. Internet va raqamli kommunikatsiya vositalarining kengayishi, axborot oqimini keskin oshirish bilan birga, zararlilik va ishonchlik darajasining ham xilma-xilligi muammosini keltirib chiqarmoqda. Talabalar turli xil manbalardan axborot olishlari mumkin, ammo bu axborotlarning hammasi ishonchli emas. Ular orasida zararli, g'ayrioddiy yoki shunchaki noto'g'ri axborotlar tarqalmoqda. Ushbu sharoitda, talabalarning axborotlarni tahlil qilish va ulardan to'g'ri xulosalar chiqarish qobiliyati – axborot-analitik kompetentlikni rivojlantirish zarurati paydo bo'ladi.

Mazkur maqolada, talabalarda axborot-analitik kompetentlikni rivojlantirishning zarurligi, o'qitish metodlari va strategiyalari, hamda bunday kompetentliklarning zararli axborotlar tahdididan himoya qilishdagi roli haqida muhokama qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bugungi kunda O'zbekistonda yuz berayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar jamiyat axborot muhitining sifat va miqdor jihatidan keskin o'zgarishiga olib kelmoqda. Ushbu jarayonlar telekommunikatsiya vositalari va axborot texnologiyalari tizimlarining tez rivojlanishi sharoitida ro'y bermoqda. Bu esa, ijtimoiy boshqaruv sohasida axborot-telekommunikatsiya jarayonlari va turli darajadagi axborot omillarining yig'indisini asosiy nuqtaga olib chiqmoqda.

Mamlakatimizda axborot muhitining o'zgarishini quyidagi misollar bilan ko'rib o'tishimiz mumkin:

1. Mobil aloqa va internet tarqalishi: O'zbekistonda mobil aloqa tarmoqlari va internet xizmatlarining jadal rivojlanishi, aholining axborotga bo'lgan talabini oshirdi. Masalan, "Beeline", "Ucell" va "Mobiuz" kabi mobil operatorlar keng qamrovli xizmatlar taklif qilmoqda. Bu, shuningdek, masofaviy ta'lim va onlayn xizmatlar, jumladan, davlat xizmatlari va e-tijoratni rivojlantirishga imkon yaratdi;

2. E-anjumanlar va onlayn platformalar: Jamiyatda e-anjumanlar va onlayn konferensiyalar ko'paydi. Misol uchun, COVID-19 pandemiyasi paytida ko'plab ilmiy va ta'limiy tadbirlar onlayn formatga o'tdi. Bu, axborot almashinuvi va bilimlarni tarqatish jarayonlarini soddalashtirdi.

3. Davlatning axborot siyosati: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan axborot xavfsizligi va axborot texnologiyalarini rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlari qabul qilinmoqda. Masalan, 2020-yilda "Axborot texnologiyalarini rivojlantirish va raqamli iqtisodiyot" dasturi doirasida ko'plab loyihalar amalga oshirildi, bu esa ijtimoiy boshqaruvda axborot jarayonlarini yaxshiladi.

4. Ijtimoiy tarmoqlar va axborot tarqatish: Ijtimoiy tarmoqlar, masalan, Facebook, Instagram va Telegram O'zbekistonda tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Ular orqali foydalanuvchilar o'z fikrlarini, yangiliklarini tezda tarqatish imkoniyatiga ega bo'lmoqdalar, bu esa jamiyatda axborot almashinuvi jarayonlarini kuchaytirmoqda.

Ushbu tadqiqotda bir nechta metodologik yondashuvlar qo'llanildi, ularning har biri axborot-analitik kompetentlikni o'rganishda muhim ahamiyatga ega:

1. **Adabiyotlar tahlili:** O'zbekistonda va xorijda axborot-analitik kompetentlik hamda zararli axborotlar haqidagi mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlil qilindi. Bu tahlil natijasida muayyan kontekstda axborot-analitik kompetentlik tushunchasining rivojlanishi, ta'lim tizimida qanday qo'llanilayotgani va qanday amaliyotlar mavjudligi o'rganildi.

2. **So'rovnomalar:** Talabalar orasida axborot-analitik kompetentlik darajasini o'rganish uchun keng qamrovli so'rovnomalar o'tkazildi. So'rovnomalarda 500 ga yaqin respondent-talabalar ishtirok etdi va ularning javoblari orqali axborotlarni aniqlash va tahlil qilish qobiliyati baholandi. So'rovnomalar yordamida talabalar tomonidan qabul qilinayotgan axborotlarning manbalarini, ishonchiligi va zararlilik darajasini aniqlashga harakat qilindi.

3. **Intervyular:** O'qituvchilar, psixologlar va axborot xavfsizligiga mas'ul bo'lgan mutaxassislar bilan o'tkazilgan intervyular orqali axborot-analitik kompetentlikni rivojlantirishda mavjud muammolar va ularning yechimlari haqida fikrlar yig'ildi. Ushbu intervyular davomida mutaxassislar o'z tajribalarini baham ko'rishdi va talabalarni qanday qilib faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan mas'uliyatli fuqarolar sifatida rivojlantirish kerakligi haqida o'z fikrlarini bildirdilar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari talabalarda axborot-analitik kompetentlik darajasining yuqori emasligini ko'rsatdi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra:

- talabalarining 67 foizi zararli axborotlarni qanday aniqlashni bilmasligini bildirdi. Bu, ularning axborotlarni tanqidiy ravishda baholash qobiliyatining pastligi bilan bog'liq.

- so'rovnoma natijalari ko'ra, respondent-talabalarining 63,5 foizi axborotlar manbalarining ishonchiligi baholashda qiynaladi. Ular ko'pincha noto'g'ri va manipulyatsiyalangan axborotlarga duch kelmoqda.

- intervyularda mutaxassislar talabalarining psixologik jihatdan zararli axborotlarni aniqlashda muammolar borligini ta'kidledi. Shuningdek, ular axborot-analitik kompetentlikni oshirish uchun ko'proq amaliy mashg'ulotlar va o'qitish usullarini joriy qilish zarurligini ta'kidledi.

Bugungi kunda ommaviy kommunikatsiyalar inson hayotining ajralmas qismiga aylangan bo'lib, ko'plab tadqiqotchilar uni inson uchun "ikkinchi voqelik" yoki "subyektiv voqelik" sifatida talqin qilishmoqda. Ommaviy axborot vositalari orqali yaratilgan ushbu voqelik insonning atrof-muhitga, odamlar va voqealarga nisbatan munosabatini shakllantirishi va ko'p hollarda haqiqiy, obyektiv voqelikdan ko'ra kuchliroq ta'sirga ega bo'lishi mumkin.

Bu jarayon quyidagicha namoyon bo'ladi:

1. **Dunyoqarash va fikrlash tarzi shakllanishi:** OAV orqali insonlar nafaqat yangilik va ma'lumot oladi, balki ularga taqdim etilayotgan ma'lumotlar orqali dunyoqarashlari shakllanadi. Shu bilan birga, OAVning turli voqealarni qanday yoritishi va qanday ohangda taqdim etishi ham

insonlarga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Odamlar ko'pincha bu "ikkinchi voqelik"ni obyektiv haqiqat deb qabul qilishadi, chunki uni tasavvur qilish real hayotdagidan ko'ra osonroq.

2. **Normativ me'yorlar va qadriyatlarining shakllanishi:** Televideniye, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yaratilgan "subyektiv voqelik" zamonaviy kishilarning qabul qiladigan me'yorlarini, go'zallik va muvaffaqiyat standartlarini shakllantiradi. Odamlar ko'pincha ushbu standartlarga muvofiq yashashga harakat qiladi, natijada obyektiv voqelik va uning talablaridan uzoqlashish holatlari yuzaga keladi.

3. **Psixologik va emotsional ta'sir:** OAVda taqdim etilayotgan tasvirlar, hikoyalar va yangiliklar insonlarning ruhiy holatiga ta'sir qiladi. Misol uchun, zo'ravonlik yoki salbiy voqealarni ko'rish insonlarda xavotirni oshirishi, ijobiy va rag'batlantiruvchi kontent esa ishonch va motivatsiyani kuchaytirishi mumkin. Shunday qilib, bu "ikkinchi voqelik" insonlar ongida yangi his-tuyg'ular va ruhiy holatlarni shakllantiradi.

4. **Haqiqiy hayotdagi qarorlar va xatti-harakatlarga ta'sir:** Insonlar OAVda ko'rgan va o'rganganlarini o'z hayotlariga tatbiq qiladilar. "Ikkinchi voqelik" natijasida shakllangan qarashlar va qadriyatlar kundalik hayotda qanday qaror qabul qilishlariga, qanday munosabatda bo'lishlariga ta'sir qiladi. Bu holat jamiyatda ko'plab shaxsiy va ijtimoiy xatti-harakatlarning asosi bo'lib qolmoqda.

Shunday qilib, ommaviy kommunikatsiyalar orqali shakllangan "subyektiv voqelik" ko'pincha real hayotdagi obyektiv voqelikdan ustun bo'lib, odamlarning hayotiy qarashlari va xatti-harakatlarini boshqaruvchi kuchga aylanmoqda. Shu sababli, OAVdan ongli foydalanish va olingan axborotni tanqidiy tahlil qilish insonlar uchun o'ta muhim bo'lib qolmoqda.

Global kompyuter tarmoqlari, xususan, internet, insoniyatga yangi imkoniyatlar taqdim etmoqda, bilim va axborot almashishni yuqori darajaga ko'taradi. Biroq, bu vositalarning salbiy tomonlari ham bor. Shubhali va zararli axborotlarning keng tarqalishi jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammolar ruhiy va jismoniy salomatlikka tahdid soladigan kontentlarni, shuningdek, psixologik va ijtimoiy muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadigan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Bunday muammolar, axborot iste'molchilarining ehtiyotkorligini oshirish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning zarurligini ta'kidlaydi. Shubhali mazmundagi axborotlarning tarqalishi quyidagi asosiy xavflarni keltirib chiqaradi:

1. **Ruhiy va jismoniy salomatlikka zarar:** Zararli kontent odamlar orasida stress, xavotir, depressiya kabi ruhiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday holatlar, shuningdek, jismoniy salomatlikka ham ta'sir qilishi mumkin.

2. **Jamiyatdagi ma'naviy-psixologik iqlimning o'zgarishi:** Salbiy axborotlar va shubhali materiallar, o'z navbatida, jamiyatda ijtimoiy munosabatlarni buzishi, odamlarni bir-biridan uzoqlashtirishi va kelajakda qiyin ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

3. **Jinoiy muhitni qo'llab-quvvatlash:** Internetda mavjud bo'lgan ayrim zararli ma'lumotlar va g'oyalar jinoiy faoliyatlarni rag'batlantirishi yoki kuchaytirishi mumkin, bu esa jamoat xavfsizligiga tahdid soladi.

4. **Ruhiy kasalliklarning ortishi:** Aksariyat hollarda, ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy va zararli axborotlar, odamlar orasida ruhiy kasalliklar, masalan, depressiya va anksiyete kabi holatlarning ko'payishiga olib keladi.

Shu sababli, ta'lim tizimlarida axborot xavfsizligi va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish zarur. Talabalar, o'quvchilar va keng jamoatchilik o'rtasida axborot iste'molchilari sifatida o'zaro fikr almashish, muhokama qilish va o'zlarini himoya qilish ko'nikmalarini oshirish muhimdir. Bularning barchasi, axborot muhitini sog'lomlashtirish va salbiy axborotlarning ta'sirini kamaytirish yo'lida muhim qadamlar bo'ladi.

Internet tarmog'ining tez o'sishi bilan bog'liq muammolarni chuqur o'rganish va samarali chora-tadbirlar ishlab chiqish zarurati oshmoqda. Shu bilan birga, internet foydalanuvchilarining media savodxonligini oshirish va axborotlarni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini o'rgatish muhimdir. Bu esa nafaqat ongli axborot iste'mol qilishga yordam beradi, balki ruhiy salomatlikni ham himoya qiladi.

XULOSA

Zamonaviy jamiyatda mavjud bo'lgan turli va mo'ljallangan axborot oqimlari talabalarning ma'lum bir axborotni tanlash va unga tanqidiy yondashish imkoniyatlarini cheklaydi yoki qiyinlashtiradi. Talabalar hayot va ijtimoiy munosabatlar haqida aniq va foydali axborot olishni xohlashsa-da, ba'zan ular noto'g'ri, chalg'ituvchi yoki manipulyativ ma'lumotlarga duch kelishadi. Mazkur holat, ularning axborot iste'mol qilish qobiliyatini pasaytirishi va shaxsiy qarashlarini buzishi

PEDAGOGIKA

mumkin. Bu esa ularning o'zlarini jamiyatda aniqlashlari va shaxsiy qarorlar qabul qilishlariga to'sqinlik qiladi yoki murakkablashtiradi.

Shu sababli, talabalar shaxsiy axborot himoyasini kuchaytirish va o'z ijtimoiy-axborot kompetentligini oshirish yo'lida quyidagi yo'nalishlarda rivojlanishlari kerak:

1. **Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish:** Turli manbalardan olingan axborotni tekshirish va ishonchligini baholash qobiliyatini shakllantirish talabalar uchun zarurdir. Bu ularga obro'li manbalarga nisbatan ham mustaqil munosabat bildirishga yordam beradi.

2. **Axborot manbalarini filtrlash:** Talabalar o'z ehtiyojlari va ijtimoiy mavqelariga mos ravishda foydali va zararli axborotlarni farqlash ko'nikmalarini rivojlantirishlari lozim. Bu ularning axborot olish va uni hayotlariga tatbiq qilish jarayonida xatoliklardan saqlanishlariga yordam beradi.

3. **Referentlik roliga tanqidiy qarash:** Talabalar referentlikka ega bo'lgan shaxslarning har bir axborotini qabul qilishda ehtiyotkor bo'lishlari, ularning maslahati yoki qarashlarini shubha ostiga olishlari lozim. Bu orqali ular o'z shaxsiy fikrlarini shakllantirishga o'rgana oladilar.

4. **Axborotli-ijtimoiy mas'uliyatni anglash:** Talabalar jamiyat oldidagi o'z mas'uliyatlarini anglab, atrofda axborot oqimlariga nisbatan fikrlarini shakllantirishda mas'uliyatli bo'lishlari zarur. Ular, o'zlari uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni tanlab, ularning to'g'riligi va ishonchligini baholashda ehtiyotkorlik bilan yondashishlari kerak. Bunday mas'uliyatli yondashuv, nafaqat o'z fikrlarini shakllantirishda, balki jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni tushunishda ham muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, talabalar shaxsiy axborotga bo'lgan ehtiyojlari va ijtimoiy mavqelaridan kelib chiqib, mo'ljallangan axborotni tanlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirish orqali manipulyativ va noto'g'ri axborotning ta'siridan himoalanishlari mumkin. Bu jarayon ularning jamiyatdagi turmush tarzlari va fe'l-atvorlari uchun ishonchli asos yaratadi va to'g'ri qarorlar qabul qilishlariga yordam beradi.

Yuqoridagi fikrlar asosida dolzarb muammoni hal etish bo'yicha quyidagi xulosa va tavsiyalarni keltirish mumkin:

1. OAV faoliyatini qonunchilik asosida mustahkamlash;
2. Media ta'limni o'quv dasturlariga kiritish;
3. Mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish;
4. Axborotli tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni mustahkamlash.

Ushbu tavsiyalar orqali talabalarda zararli axborotlarga qarshi immunitetni shakllantirish va informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirishga erishish mumkin bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 21.09.2024-y., 03/24/963/0735-son
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-son "Uzluksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 10.08.2022-y., 09/22/438/0726-son
4. Brown K.T. Integrating technology into constructivist classrooms: An examination of one model for teacher development. *Journal of Computing in Teacher Education* №15, 2000. – P.7-15. (22)
5. Грачев Г.В. Информационно-психологическая безопасность личности: Теория и технология психологической защиты. Дис. док. пси. наук.– М.: 2000, – С.360. (26)
6. Грачев Г.В., Мельник И.И. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. – М.: Алгоритм, 1999. – С.153. (27)
7. Dalimova N.M. Kompyuter o'yinlariga tobe o'smirlarning psixik diagnostikasi va korreksiyasi xususiyatlari. *Psixologiya. fan. nom. diss.* – T.: 2010. – B.160. (33)
8. Домозетов Х. Компьютеризация и проблемы здоровья, свободы и развития личности // *Философская и социологическая мысль: сб. науч. тр.* – М., 2000, № 4. – С.32-45 (36)
9. Yoziyeva U.L. Oilada bolani televideniyege ijobiy munosabatini shakllantirishning pedagogik imkoniyati // *Qoraqalpoq davlat universitetining axborotnomasi.* –Nukus, 2016. -№4. -B. 40-42. (41)
10. Ёзиева У.Л. Интернет как источник вредной информации // *Подготовка профессиональных управленческих кадров: опыт, проблемы, инновационные образовательные технологии.* // *Материалы международной научной-практической конференции.* – Челябинск, 2014. – С.35-39. (43)
11. Почепцов Г.Г. Информационные войны. – М.: Реф-бук, Ваклер, 2000. (93)
12. Расторгуев С.П. Программные методы защиты информации в компьютерах и сетях. – М.: "Яхтсмен", 1993. – С.187. (96)

13. Саттарова Н.И. Учитель информатики рекомендует // Компьютерные инструменты в образовании: сб. науч. тр. – СПб., 2000, № 3-4ю – С.129-134. (99)
14. Смолян Г.Л. Сетевые информационные технологии и проблемы безопасности личности. // Информационное общество: сб. науч. тр. – 1999, № 1. – С.21-25. (103)
15. Урсул А.Д. Информационная стратегия и безопасность в концепции устойчивого развития // Научно-техническая информация. Серия 1: Организация и методика информационной работы. 1996, №1. – С.7. (108)
16. Farfiyeva K.A. Ommaviy axborot vositalari ta'sirida talabalarda ijtimoiy tasavvurlar shakllanishining o'ziga xosligi (Televideniya misolida) Psixologiya fan. nom. diss. - T.: 2005, –B.163. (111)
17. Шариков А.В. Если сомневаешься, исключи: дети и насилие на экране // Культура: сб. науч. тр. – М.: 2000, № 46. – С.4. (122)